

Dominee Kersten

Fred van Lieburg

In de vroege uren van maandag 6 september 1948 overleed Gerrit Hendrik Kersten, predikant van de Gereformeerde Gemeenten en oud-Tweede-Kamerlid voor de Staatkundig Gereformeerde Partij. 'Op de dag, dat Koningin Juliana gekroond werd,' berichtte het SGP-blad *De Banier*, 'ontving hij een nog veel heerlijker kroon en wel de onverwelkelijke kroon der rechtvaardigheid, welke hem nimmer van het hoofd zal vallen en welke hij in de woning van zijn Koning thans eeuwig mag dragen.' De dominee, politicus en journalist, die ruim veertig jaar een rol had gespeeld op het toneel van protestants Nederland, was 66 jaar geworden.

Die donderdag zag het oude noorden van Rotterdam zwart van de mensen die Kersten de laatste eer wilden bewijzen. De rouwdienst in het kerkgebouw aan de Boezemsingel was dankzij luidsprekers ook buiten te volgen. Duizenden mensen volgden daarna de lijkwagens en honderden hingen uit de ramen van de hoge huizen om zich te verbazen over de lange stoet die naar de begraafplaats Crooswijk trok. Daar klonken nog urenlang de toespraken van eerwaarde heren, eenstemmig in hun eerbied voor de overledene, die de bazuin van het evangelie tot in 's lands vergaderzalen had laten horen.

Reeds de eerste spreker memoreerde dat er tweehonderd jaar eerder, op 5 november 1711, ook een 'Algemeene rouwklacht in de straten van Rotterdam' was geweest over het heengaan van een geliefd predikant van de gereformeerde gemeente. Op die dag vond Wilhelmus à Brakel zijn laatste rustplaats in de Laurenskerk na een roerende 'lijkrede' over dit toonbeeld van rechtzinnigheid en vroomheid. Stond dominee Kersten niet in de traditie van deze godzalige 'oudvader'? 'O, Nederland, (...) eenmaal komen wij voor Gods gericht en dan zult ge het weten, dat er een profeet in uw midden geweest is.'¹

¹ Het begrafenisverslag is met talrijke andere biografische en historische documenten opgenomen in: G.H. Kersten, *Bedroefden om der bijeenkomst wil*

Een onbegrepen politicus

De mythische herinnering aan een kroongetuige uit het verleden van de vaderlandse kerk was niet zonder betekenis. Zij leek een troostvol tegenwicht voor de ingehouden verontwaardiging van vele aanwezigen over het onrecht dat hun held was aangedaan. In september 1946 had Kersten uit de krant moeten vernemen dat hij volgens de Commissie Zuivering Staten-Generaal niet meer welkom was in het parlement. Over de eigenlijke redenen is hij nooit geïnformeerd. De Commissie Perszuivering verbood hem bovendien om nog langer als journalist op te treden. Voor *De Banier* legde hij de pen neer, niet voor het kerkelijk weekblad *De Saambinder*.

Tal van SGP'ers geloofden dat de politiek hen een loer had gedraaid. Voor de gevestigde orde en het grote publiek was Kersten een rechtse rakker, wiens partij na de pacificatie van 1917 uit het niets was opgedoken. De invoering van het algemeen kiesrecht en de afschaffing van het districtenstelsel hadden toen democratische kansen voor kleine bevolkingsgroepen geschapen. Uitgerekend deze ouderwetse dominee bleek een geduchte concurrent voor de bestaande protestantse partijen, de Anti-Revolutionaire Partij en de Christelijk-Historische Unie. Bij de verkiezingen van 1918 kwam Kersten nog niet in de Kamer, wel in 1922. De tweede SGP-zetel volgde in 1925, de derde in 1929.

Het partijprogramma was in hoofdzaak anti-rooms, gericht op het herstel van de 'theocratie' van de Gouden Eeuw. De genoemde partijen hadden het ideaal van een gereformeerd monopolie opgegeven om in een monsterverbond met de katholieken het liberalisme te overtroeven. Deze coalitie tussen Genève en Rome ging echter een aantal protestanten te ver. Traditionele calvinisten vonden de ARP te activistisch en de CHU te elitair. Zij stemden nog liever liberaal of helemaal niet. Bij de SGP herkenden zij de 'beginselen' van de Dordtse Synode van 1618-1619. Ook de strijd van Kersten tegen nieuwigheden als vaccinatie, verzekering en vrouwenkiesrecht sprak hen aan.

Jarenlang voerde de SGP oppositie tegen de kabinetten van de gereformeerde 'sterke man' Hendrik Colijn. Diens eerste coalitie kwam ten val in de Nacht van Kersten, 11 november 1925, toen een voorstel tot opheffing van het gezantschap bij de paus een meer-

(Utrecht 1985. Dit artikel is verder voornamelijk gebaseerd op M. Golverdingen, *Ds G.H. Kersten. Facetten van zijn leven en werk* (Amersfoort 1971, vierde herziene druk Houten 2000).

derheid in de Tweede Kamer haalde. De felle kritiek op het beleid in de economische crisisjaren werd verwoord in een typische herinneringsretoriek als echo van de profetische stem der vaders in een ondergaande natie. 'In claghen, claghen gaan de dagen', zo typeerde een journalist ook de preektoon van dominee Kersten in een kerkdienst op 21 april 1940.²

Ruim drie weken na die zonnige zondagmorgen beleefde Kersten het Duitse bombardement op Rotterdam. Zijn optreden in de oorlogsjaren wekte niet alleen bij buitenstaanders de indruk van een zekere loyaliteit tegenover de bezettende macht. Hoewel de SGP hem officieel bleef steunen, leefde er ook binnen de achterban onvrede. Een Comité van Bezwaarden, dat in het sterfjaar van Kersten vier brochures publiceerde, wilde onderzoek naar de rol van het familiebedrijf dat tijdens de oorlog als uitgever en drukker van De Banier was blijven fungeren. Deze historie verdween echter vooralsnog in de doofpot.

Pas veertig jaar later kon worden vastgesteld dat de argumenten voor de zuivering van Kersten mager waren. In feite hadden enkele Banier-artikelen uit 1940, waarin de SGP-leider opriep tot lijdzaamheid onder de welverdiende Godsoordelen over volk en vorstenhuis, de doorslag gegeven. Zijn onduidelijke stellingname over de jodenvervolging in het Convent van Kerken was niet aan de orde. Overigens hebben nagenoeg alle orthodox-protestantse leiders in de eerste bezettingsjaren meer berusting dan verzet gepredikt. Dat laat onverlet dat Kerstens opvattingen over het jodendom en het nationaal-socialisme en zijn doen en laten tijdens de oorlog nader onderzoek verdienen.³

Een gescheurd kerkverband

Ernstiger dan de politieke schade waarmee Kersten zijn volgelingen achterliet, waren de spanningen binnen de Gereformeerde Gemeenten. Dit kerkverband ontstond in 1907 door een gedeeltelijk mislukte fusie van twee groeperingen in de rechterflank van de gereformeerde gezindte. Het ging om Ledeboerianen en Kruisgezinden, ruim dertig gemeenten die niet alleen buiten de Nederlandse Hervormde Kerk, maar ook buiten de Gereformeerde Kerken in

² D. van der Stoep en H.H. Felderhof, *"In de houten broek". Over dominees, preeken en kerkmensen* ('s-Gravenhage 1940) 141-150.

³ W. Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij 1918-1948. Een bibliocratisch ideaal* (Houten 1990).

Nederland en de Christelijke Gereformeerde Kerken stonden. Onder deze nogal geïsoleerd levende bevindelijke gelovigen genoot Kersten, zelf opgeleid als onderwijzer, veel gezag als prediker en organisator.⁴

Van meet af aan werkte Kersten aan een duidelijk doel. De Gereformeerde Gemeenten moesten een getrouwe kopie vormen van de 'kerk der vaders'. Om de zuivere theologie te laten herleven, bevorderde hij de heruitgave van 'oude schrijvers'. Hij toonde daarbij een voorliefde voor Schotse auteurs (Boston, Comrie en de Erskines). Trots bezorgde hij bovendien een nieuwe editie van kerkordelijke richtlijnen uit de Nederlandse reformatieperiode van 1568-1619. Dankzij de raadpleging van een archiefbron pretendeerde hij een authentiekere versie te hebben dan de uitgave die al jaren binnen de kring van de Gereformeerde Kerken circuleerde.⁵

Overmoedig opende Kersten in 1927 een Theologische School in Rotterdam om de gemeenten van goed opgeleide predikanten te voorzien. Omdat veel kerkleden de 'hemelse academie' belangrijker vonden, moest hij nogal wat angst voor een 'domineesfabriek' wegnemen. Een 'curatorium' zou de toelating van de juiste, door God bekeerde mannen tot de school garanderen. Kersten zelf werd docent. Zijn gemis van een universitaire vorming had hij grotendeels gecompenseerd door zelfstudie. Zijn lessen resulteerden in een eigen naslagwerk voor de gereformeerde dogmatiek, in feite een compilatie van een klassiek werk van Vader Brakel en een onder neo-calvinisten gangbaar handboek van Herman Bavinck. Met het oog op de toekomstige overname van zijn leiderschap zag Kersten het in 1943 als goddelijke voorzienigheid dat een predikant van de Gereformeerde Kerken, Cornelis Steenblok, tot de Gereformeerde Gemeenten wilde overkomen. Weldra was deze doctor in de godgeleerdheid, gepromoveerd op de oude gereformeerde scholastiek, docent en hulppredikant in Rotterdam en hoofdredacteur van *De Saambinder*. De studeerkamergeleerde miste echter de nodige contactuele eigenschappen om gezag te verwerven in het kerkverband. Bovendien viel zijn neocalvinistisch aandoende manier van theologiseren bij de gemoedelijke bevindelijken niet in goede aarde.

⁴ Zie voor deze paragraaf ook H.A. Hofman, *Ledeboerianen en kruisgezinden. een kerkhistorische studie over het ontstaan van de Gereformeerde Gemeenten (1834-1927)* (Utrecht 1977); A. Moerkerken (red.), *Ontboezemingen. 75 jaar Theologische School Gereformeerde Gemeenten* (Houten 2002).

⁵ G.H. Kersten, *Kerkelijk handboekje* (Utrecht 1937). Vgl. P. Biesterveld en H.H. Kuyper, *Kerkelijk handboekje* (Kampen 1905).

De groeiende oppositie tegen Steenblok werd aangevoerd door de Veenendaalse predikant Reinier Kok. Dat maakte de zaak alleen maar explosiever, want hij gold in de oorlogsjaren als de grote tegenspeler van Kersten in het verzet tegen de Duitsers. Herhaaldelijk had hij afstand genomen van diens gedragslijn, zoals bij een bezoek aan de nationaal-socialist Rost van Tonningen, bij de maatregel om joodse schoolkinderen aan te geven eigen scholen en bij de toelating van een joods meisje op de Calvijnsschool in Veenendaal. Nu Kok zich opwierp als criticus van Steenblok, werd hij na ruim veertig jaar trouwe dienst in de Gereformeerde Gemeenten beschuldigd van een te ruim 'aanbod van genade'.

Drie maanden voor zijn dood reikte Kersten aan Kok de broederhand na een roerige classisvergadering in Barneveld. De ontstane vleugelvorming eiste echter haar dubbele tol. Kok werd opnieuw aangeklaagd en verliet in 1950 het kerkverband. Van de weeromstuit kreeg Steenblok in 1953 ontslag wegens 'eenzijdigheid' in het theologisch onderwijs en scheurde het kerkverband. Sindsdien is de erfenis van Kersten verdeeld over 'synodalen' en 'uitgetreden'. Omdat hun gemeenschappelijke voorman in vrede-tijd was gestorven, konden zij zich wederzijds met recht op hem beroepen. In beide kerkverbanden ontpopten zich charismatische leidersfiguren – Arie Vergunst en Frans Mallan – die als 'ware' opvolgers van Kersten werden beschouwd.

Een verdeelde partij

Terwijl de Gereformeerde Gemeenten in de jaren vijftig een scheuring niet konden voorkomen, bleef de andere schepping van dominee Kersten, de SGP, een eenheid. Maar de roerige jaren zestig gingen ook aan de bevindelijk gereformeerden niet voorbij. Eerst ontstond een 'linkervleugel' die via een eigen tijdschrift kritiek leverde op de koers van de partij. Vooral jongeren verlangden een eigentijdse vertolking van de bijbelse beginselen en een professionele aanpak van het politieke bedrijf. Na de 'ontploffing' van de confessionele partijen in 1967 vormde zich ook een behoudende 'rechtervleugel', de Landelijke Vergadering van Bezwaarden in de SGP.

Nu droeg de partij vanouds een interkerkelijk karakter, weerspiegeld in de achtergrond van de vertegenwoordigers in de Tweede Kamer. Naast Kersten waren dat jarenlang de hervormde predikant Pieter Zandt en de christelijke gereformeerde ingenieur Christiaan N. van Dis. Sinds 1961 werd de partij geleid en na 1963 mede verte-

genwoordigd door de hervormde dominee Hette G. Abma, die opviel door zijn originele manier van spreken en schrijven over het ideaal van een bijbels genormeerde samenleving. Voor veel SGP'ers was hij echter nog geen schim van de profetische boetgezant die de godzalige Kersten was geweest.

Niemand kon in die periode bevroeden dat de vleugelvorming zich zou toespitsen in een strijd over het vrouwenkiesrecht. De afwijzing hiervan – rond 1900 nog breed gedragen in alle politieke stromingen – was na de pacificatie van 1917 door de meeste partijen opgegeven onder invloed van de voortschrijdende emancipatie. Voor de SGP bleef het juist een speerpunt om zich van de ARP te onderscheiden. 'Vrouwenkiesrecht strijdt met de roeping der vrouw', stond er dan ook in het beginselprogramma. In de praktijk gingen van lieverlee alle SGP-vrouwen naar de stembus. Uiteindelijk zou in 1989 het bewuste artikel worden aangepast, zij het na een jarenlang en moeizaam debat binnen de partij.

In deze discussie konden de staatkundig-gereformeerde boegbeelden tegenover elkaar worden uitgespeeld. Het was een publiek geheim dat dominee Zandt nooit tegen het stemmen door vrouwen was geweest. Als hervormd predikant bepleitte hij zelfs het kerkelijke stemrecht van vrouwen ter versterking van de orthodoxe richting. Partijvoorzitter Abma onthulde in 1980 dat Zandt ooit een schriftelijke verklaring had opgesteld dat hij nooit gedwongen wilde worden om op dit punt in strijd met zijn opvatting en geweten te handelen. Deze verklaring berustte bij partijleider Kersten, die kennelijk met deze afwijkende positie kon leven.

Abma wist nog meer. In 1984 citeerde hij uit een brief van Kersten aan Kamerlid Van Dis, daterend uit 1948. Hierin betreunde hij de verwatering van beginselen in eigen kring en het goedpraten van het stemmen door vrouwen. Maar Kersten schreef ook dat als niet duidelijk zou blijken dat het vrouwenkiesrecht ongeoorloofd is, het beginselprogramma moest worden herzien. Deze brief heeft verder geen rol gespeeld in de discussie, maar evenals in de richtingstrijd in de Gereformeerde Gemeenten konden SGP'ers zich beroepen op een getuigenis van kort voor zijn dood. Daarin zou Kersten opening geboden hebben voor de aanpassing van een schijnbaar onwrikbaar standpunt.

Na de aanvaarding van het actieve vrouwenkiesrecht kreeg de SGP vanaf 1993 te maken met de discussie over het lidmaatschap van de partij en het passieve kiesrecht voor vrouwen. Hierin kon een beroep op Kersten of andere mannen van het eerste uur geen rol meer spelen, omdat die mogelijkheden nooit in hun hoofden

waren opgekomen. De partij moest leren leven met de horzelfunctie van een georganiseerde groep bezwaarden, sinds 1977 onder de banier van de Landelijke Stichting ter bevordering van de Staatkundig Gereformeerde beginselen, die voortdurend oproept tot terugkeer naar de oude paden. Typend is het omslag van haar tijdschrift *In het spoor* met de portretten van Kersten en Zandt rond een geopende bijbel.⁶

Een nieuwe zuil

In 1971 verscheen voor het eerst een goed gedocumenteerde biografie van Kersten, geschreven door Marinus Golverdingen, destijds onderwijzer en jeugdwerkleider in de Gereformeerde Gemeenten. Hij had in de vernieuwingsbeweging binnen de SGP een leidinggevende rol gespeeld. Later verschenen nog diverse bundels met opstellen over allerlei facetten van Kerstens leven en werk. Nu eens viel daarbij de schijnwerper op zijn theologische en kerkelijke betekenis als 'gids en grenswachter', dan weer op zijn bredere uitstraling als 'leidsman van de stillen in den lande'.⁷

De aandacht voor de rol van Kersten als boegbeeld van de bevindelijk gereformeerden stond niet los van de opkomst van de 'reformatorische zuil' in de jaren zeventig. Als reactie op de ineenstorting van de algemene protestants-christelijke zuil en tot behoud van de steeds meer afwijkende traditionele levensstijl ontstond een nieuw confessioneel en historisch zelfbewustzijn. Trendsettend werd het in 1971 opgerichte *Reformatorisch Dagblad*. Zowel de SGP als de Gereformeerde Gemeenten vormden echter als oudere instituties de kern van deze moderne subcultuur. En waren die niet min of meer opgericht door Kersten?

Zeker op onderwijsgebied lag de beeldvorming van Kersten als 'kleine Kuyper' voor de hand. Als beginnend predikant bestreed hij al de in zijn achterban levende voorkeur voor het openbaar onder-

⁶ Jan Zwemer, *In conflict met de cultuur. De bevindelijk gereformeerden en de Nederlandse samenleving in het midden van de twintigste eeuw* (Kampen 1992); W.Chr. Hovius [e.a.], *Van Goedertierenheid en Trouw. 75 jaar Staatkundig Gereformeerde Partij, 1918-1993* ('s-Gravenhage, 1993). Henk Post bereidt een historische studie voor over protestantse partijen en het vrouwenkiesrecht, waaraan ik een en ander mocht ontleen.

⁷ H. Florijn en J. Mastenbroek (red.), *Gerrit Hendrik Kersten. Grenswachter en gids van de Gereformeerde Gemeenten* (Kampen 1993); M. Golverdingen en C. Hegeman, *Ds. Gerrit Hendrik Kersten. Leidsman van de stillen in den lande* (Utrecht 1998).

wijs. Beter helemaal geen godsdienstles dan je kinderen te laten besmetten door een valse – neo-gereformeerde – leer, dachten vele ouders. Sinds de financiële gelijkstelling van het bijzonder onderwijs in 1917 groeide echter het aantal ‘eigen’ scholen. De besturen en onderwijzers kregen hun verenigingsverbanden. Dankzij Kerstens inspanningen werd in 1933 de gereformeerde subrichting door het ministerie erkend. Een in 1944 opgerichte kweekschool kreeg die erkenning pas in 1955, het middelbaar reformatorisch onderwijs in 1978.⁸

Toch is Kersten nooit erkend als grondlegger van de reformatorische zuil. Afgezien

van zijn omstreden oorlogsverleden stond zijn identificatie met de Gereformeerde Gemeenten die rol in de weg. Voor de Oud Gereformeerde Gemeenten was hij te activistisch en voor de Christelijke Gereformeerde Kerken gold hij als de bestrijder van hun ‘drieverbondenleer’. De hervormde bevindelijken, vertegenwoordigd door de Gereformeerde Bond, waren per definitie tegen afscheiding en zuilvorming. Deze drie groepen verkozen stuk voor stuk andere geestelijke vaders; voor hen was Kersten eerder een negatieve *identity marker*, die duidelijk maakte waar men *niet* wilde staan.

De echte geestelijke nazaten van Kersten koesteren dan ook vooral zijn leiderschap op kerkelijk niveau. De betekenis daarvan werkt door in telkens oploeiende discussies over het ‘theologisch eigene’ van de Gereformeerde Gemeenten. De officiële koers van het ‘synodale’ kerkverband is ooit getypeerd als ‘pendelen tussen Kok en Steenblok’. Kersten kon daarbij redelijk in het midden blijven. Critici projecteerden de vleugelvorming wel op oudere ‘liggingsverschillen’, die in 1931 zouden hebben geleid tot kerkelijke ‘leeruitspraken’ over de uitverkiezing en het genadeverbond. Keer op keer riepen geleerde gemeenteleden op tot toetsing aan de oudere calvinistische en puriteinse theologie.⁹

Curieus genoeg speelde biograaf Golverdingen opnieuw zijn rol als ‘herinneringsmanager’. Inmiddels zelf predikant in de Gereformeerde Gemeenten, publiceerde hij in 2004 een degelijke studie over de ‘bloeitijd’ van zijn kerkverband tot 1948. Op die manier konden Kersten, Kok en Steenblok gedrieën in hun context worden begrepen. Golverdingen relativeerde de leeruitspraken van 1931, maar gaf hoog op van Kerstens laatste publicatie als impliciet plei-

⁸ M. Golverdingen e.a., *Om identiteit en kwaliteit. 75 Jaar Vereniging voor Gereformerd Schoolonderwijs 1921-1996* (Ridderkerk 1996).

⁹ Met name K. van der Zwaag, *Afwachten of verwachten. De toe-eigening des heils in historisch en theologisch perspectief* (Heerenveen 2003).

dooi voor eenheid in het nog niet gescheurde kerkverband.¹⁰ Zijn vervolgonderzoek naar de periode na 1948 vergemakkelijkte de erkenning door de 'synodalen' dat er in 1950 en 1953 procedurele fouten waren gemaakt. Een inhoudelijk 'excuus' ging echter nog te ver.¹¹

Besluit

De laatste spreker bij de begrafenis van Kersten was zijn oudste broer Anton. Hij vertelde als anekdote hoe de jonge Henri in het ouderlijk huis 's avonds bij kaarslicht oude schrijvers las met zijn voeten in een teiltje water om niet in slaap te vallen. Een verbeelding van dit tafereel staat op het omslag van een jeugdboek over het leven en werk van Kersten, dat in 2007 verscheen ter gelegenheid van het jubileum van de Gereformeerde Gemeenten. Met deze mooi geïllustreerde biografie werd de stichter van het kerkverband in de rij der groten uit de kerkgeschiedenis geplaatst, minstens zo groot als Brakel en andere oudvaders in wiens voetsporen hij had willen treden.¹²

In de loop der jaren zijn enkele lagere scholen (Yerseke, Borssele en Ridderkerk) en een schoolbegeleidingsdienst (Veenendaal) naar Kersten vernoemd. Hier en daar verscheen zijn naam ook in de openbare ruimte (een plein in Zwijndrecht, een laan in Gorinchem en een straat in Tholen, in het laatste geval met de letters DS in de postcode). Het wetenschappelijk bureau van de SGP – de Guido de Brès-stichting – was tot 2006 gevestigd in het Ds. G.H. Kerstenhuis in Den Haag. Maar rond het Binnenhof is het Kamerlid nog altijd *persona non grata*. Het Tweede Kamergebouw kent een Zandtkamer, geen Kerstenzaal. Soms lijkt het verleden bewust verzwegen te moeten worden.

Sprekend blijft echter de grafsteen die op 6 augustus 1949 werd onthuld op de begraafplaats in Rotterdam. Bijna een jaar eerder hadden personeelsleden met elkaar gestreden wie het graf van hun

¹⁰ M. Golverdingen, *Om het behoud van een kerk. Licht en schaduw in de geschiedenis van de Gereformeerde Gemeenten 1928-1948* (Houten 2004).

¹¹ J.H. Mauritz e.a., *Herdenk de trouw. Honderd jaar Gereformeerde Gemeenten 1907-2007* (Houten 2007).

¹² C. Alie Vogelaar-van Amersfoort, *In dienst van de Koning. Uit het leven van ds. G.H. Kersten* (met illustraties van Rino Visser) (Goes 2007). Nieuw biografische gegevens bezorgde L. Vogelaar, *Gedenk Zijn grote daden. Uit de geschiedenis van de Gereformeerde Gemeenten* (Barneveld 2006).

predikant mocht delven. Nu, op de dag dat hij 67 jaar zou zijn geworden, werd benadrukt dat het marmeren gedenkteken geheel was bekostigd door de Gereformeerde Gemeente Rotterdam-Centrum. 'Het is geen klein volk dat zijn grote mannen eert', sprak de initiatiefnemer tot familie en vrienden. Op de platte zwarte steen ligt een witte bijbel die is opengeslagen bij Openbaringen 14 vers 13: 'Zalig zijn de dooden die in den Heere sterven.' Daarboven staat vermeld hoe Kersten ongetwijfeld zelf herinnerd wilde worden:

Hij was een onvermoeid strijder voor de oude beproefde waarheid op alle terreinen des levens.